

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2011-06-13

UDK 32(497.1):929Broz J.-Tito

TITO IN KARDELJ: OD »TOVARIŠIJE« DO SOVRAŠTVA

Jože PIRJEVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: pirjevec@alice.it

IZVLEČEK

Avtor članka se sooča z odnosom, ki se je ustvaril med Titom in Edvardom Kardeljem, protagonistoma jugoslovanske zgodovine od srede tridesetih let prejšnjega stoletja do njune smrti ob koncu sedemdesetih let. Čeprav sta si bila po značaju odločno različna, sta brez večjih trenj sodelovala v času pred drugo svetovno vojno, med njo in tudi kasneje, vse do sredine petdesetih let. V tistem trenutku, ki ga je zaznamovala »normalizacija« odnosov med Moskvo in Beogradom, pa je prišlo med njima do razhajanja. Medtem ko je Tito prisluhnil vabi N. S. Hruščova, naj obnovi s Sovjetsko zvezo tisto entente cordiale, ki je obstajala pred njegovim razkolom s Stalinom, je bil Kardelj skeptičen glede možnosti iskrenega dialoga med obema državama. Šlo je v bistvu za vprašanje, kakšen socializem naj gradi Jugoslavija. Avtoritarni socializem ali socializem, temelječ na dediščini evropskega razsvetljenstva. Te dileme, ki je močno pogojevala njune odnose, Tito in Kardelj nista nikoli razčistila.

Ključne besede: Tito, Kardelj, Jugoslavija, socializem, samoupravljanje

TITO E KARDELJ: DA "COMPAGNI" A NEMICI

SINTESI

L'autore dell'articolo affronta il rapporto tra Tito e Edvard Kardelj, protagonisti della storia jugoslava dalla metà degli anni Trenta del secolo scorso fino alla loro morte, alla fine degli anni Settanta. Benché nettamente diversi per temperamento, i due collaborarono senza grossi attriti prima, durante e dopo la Seconda guerra mondiale fino alla metà degli anni Cinquanta, periodo caratterizzato da una »normalizzazione« dei rapporti tra Mosca e Belgrado e nel quale si giunse tra loro a una divergenza. Mentre Tito era orientato a dare ascolto all'invito di N. S. Krusciov a rinnovare con l'Unione Sovietica quella entente cordiale che esisteva prima della rottura con Stalin, Kardelj era scettico per quanto riguarda la possibilità di un dialogo sincero tra i due stati. Essenzialmente, la questione concerneva il tipo di socialismo da costruire in Jugoslavia: un socialismo autoritario o un socialismo fondato sull'eredità dell'illuminismo europeo. Tale dilemma, che Tito e Kardelj non risolsero mai, condizionò fortemente il loro rapporto.

Parole chiave: Tito, Kardelj, Jugoslavia, socialismo, autogestione

Od vseh »karakteristik«, ki jih je v drugi polovici tridesetih let o svojih »tovariših« pisal Josip Broz-Walter za Kominternu, ne poznam nobene tako pozitivne, kot dve o Edvardu Kardelju. O njem je dejal, da je izredno nadarjen »kader«, primeren za partijsko delo. Edini pomislek, ki ga je izrazil, je bil ta, da se Kardelj preveč zanima za Slovenijo in premalo za Jugoslavijo. Omenil je, da ga je v tem smislu okaral in da je po vsem sodeč Kardelj kritiko začel upoštevati (RCHIDNI-495, 74, 587). Mislim, da ga je zadel dobro, a da se je zmotil samo glede Kardeljeve zmožnosti postati bolj Jugoslovan kot Slovenec.

Josip Broz in Edvard Kardelj sta se spoznala že konec leta 1934 v Ljubljani, zbližala pa sta se v Moskvi med leti 1935 in 1936, kjer je »Walter« delal znotraj Kominterne, »Bevc« pa na tamkajšnji Komunistični univerzi narodnih manjšin Zahoda (KUNMZ). Ker sta se v času Stalinovih montiranih procesov in čistk v sovjetski prestolnici počutila zelo nelagodno, sta se pogosto družila v iskanju medsebojne psihološke podpore (Dedijer, 1984, 316; Adamič, 1981, 422–423). Kardelj je celo prosil Walterja, naj mu pomaga, da se čim prej vrne v domovino, kar je slednji tudi storil, pri tem pa izrabil krizo, do katere je prišlo znotraj Komunistične partije Slovenije. Kominterni je predlagal, naj prav Kardelju poveri nalogo za premostitev omenjenih težav in ureditev razmer med »tovariši« v Dravski banovini (RCHIDNI-495, 11, 300, 74; Dedijer, 1980, 221; 1984, 316). S tem ga je verjetno rešil pogube, če pomislimo na tragično usodo, ki je doletela 800 od 900 Jugoslovanov, prisotnih v tistem obdobju v Sovjetski zvezi. Glede na uslugo, ki mu jo je storil, je težko verjeti, da bi Kardelj gojil do Tita sovražna čustva. In vendar se je slednji pred smrtjo večkrat spominjal, da je leta 1939, ko je po povratku iz Moskve obtičal v Istanbulu zaradi problemov s potnim listom, kar dvakrat dobil iz Jugoslavije tako slabe ponaredke, da bi jih bil zmožen opaziti katerikoli žandar. Dejstvo, da je ilegalno partijsko tiskarno, ki je bila sicer odlična, vodil Kardelj, mu je sugeriralo sum o zaroti, v katero naj bi bil vpleten tudi slovenski politik (Cenčić, 2001, 97, 152, 291, 292; Girenko, 1991, 80; Velebit, 2001, 60).¹ Kljub oblaku, ki se je pojavil na obzorju njunih odnosov, je treba reči, da sta Tito in Kardelj pred izbruhom vojne in med njo sodelovala složno. Kakor izhaja iz njune korespondence, sta bila v vseh velikih problemih tega odločilnega obdobja bistveno v sozvočju, čeprav je Kominternu leta 1942 na predvečer prvega Avnoja med njima skušala vnesti razdor. Takrat sta namreč prišla iz Moskve dva telegrama, od katerih je bil prvi naslovljen na Tita, drugi na Centralni komite KPJ, v resnici pa na Kardelja, od katerega so Sovjeti zahtevali, naj se upre Titovi ambiciji, da postane pred-

sednik Avnoja, saj bi si to na Zahodu lahko razlagali, kot da želijo komunisti udejanjiti revolucijo v Jugoslaviji, namesto da bi se borili proti okupatorju iz patriotskih motivov.² Moskovski manever ni uspel, ker sta bila v tem času Tito in Kardelj istega mnenja: narodnoosvobodilno borbo je treba oplemenititi z idejo o radikalni preobrazbi družbe, ne glede na Stalinske ugovore, naj bodo jugoslovanski komunisti previdni, ali na strahove zahodnih zaveznikov pred njihovo revolucionarno vne- mo. Izhajajoč iz tega prepričanja nista oklevala v svojem borbenem in revolucionarnem zagonu in sta v letih NOB delila marsikatero nevarnost, kot na primer nemški napad na Užice ali na Drvar. Koliko je Tito v tem času zaupal Kardelju, potrjuje na primer dejstvo, da je leta 1944 prav njemu skupaj z Đilasom poveril občutljivo nalogo, da preverita preveč nacionalno ubrano politiko Andrije Hebranga na Hrvaškem in da ga odstranita z vrha ZAVNOHA (Pirjevec, 2011, 251). Edini trenutek razhajanja, ki ga je med vojno mogoče zaznati med njima, je morda povezan z vprašanjem Trsta in Primorske, ki je bilo za Kardelja dosti pomembnejše kot za Tita. Spomladi 1945 je Kardelj prigovarjal Titu, naj ukaže IV. armadi JA, da čim prej udari proti Soči, pozneje pa je tožil, da tako slednja kakor tudi IX. korpus v tem smislu nista bila zadosti udarna. »V tem tempu«, se je pozneje spominjal, »smo zamudili dva dni in je IV. armada prišla dva dni prekasno, ker bi bila situacija drugačna, če bi na Sočo prišla IV. armada, ne pa IX. korpus, ki je bil kolebljiv in ni napravil tega, kar bi moral napraviti. Če bi IV. armada prišla na Sočo, nisem prepričan, da bi izgubili Trst. Če bi [Jože] Borštnar [komandant IX. korpusa] takrat stvar politično razumel in dal podreti mostove ter postaviti mitraljezna gnezda ter nekoliko demonstriral proti Angležem, bi bila situacija verjetno drugačna, tako pa je pustil mostove in dopustil, da so Angleži pridrli s tanki čeznje, s čimer je bila stvar zaključena. Če bi mostove podrl, Angleži ne bi šli v Trst.«³

Kardelj še pred smrtjo ni znal odgovoriti na vprašanje, ali je rušitev mostov na Soči, kakršno je predlagal, preprečil Tito ali kdo drug. Pa tudi ne, ali bi se možni spopad z Zahodnjaki zaradi Trsta lahko prevesil v poskus Velike Britanije in ZDA, da udarijo proti Ljubljani in poskušajo prevzeti oblast v Sloveniji in na Hrvaškem. Na zagotavljanje Billa Deakina, prvega britanskega predstavnika v Titovem Vrhovnem štabu, da Churchill ni imel tega namena, je reagiral z ugotovitvijo: »Veste kaj, ne vmešavam se v vprašanje, ali ste imeli te namene ali ne, toda da bi za vami v tem primeru marširala tu v Slovenijo vsa ta kraljevsko-monarhistična banda – to je bilo jasno, bilo je tudi jasno, da jih boste podpirali v možnem spopadu z nami. Mi nismo mogli verovati, da boste pustili lepo na miru to našo oblast, ki je bila že

1 AS-1979, 261, Pogovor V. Dedijerja s Stanetom Dolancem, okt. 1984, Pasoši za Tita, J. Kopinič, 12. 7. 1981, Zašto Titu 1940 godine nisu slali dobre isprave; 262, Herta Haas, 47.

2 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 8.

3 AS-1979, 7, Spomini tov. Kardelja, 25. 12. 1951, 40; 143, Dr. Vladimir Dedijer – Umag, Kardelj, 5.

oblikovana.«⁴ Kar zgovorno pojasnjuje, zakaj je prišlo do povojnih pobojev tistih kolaboracionistov, ki so se zatekli na Koroško in so jih Britanci izročili Titu.

Ko je postal leta 1975 omenjeni problem predmet burne debate zaradi intervjuja, ki ga je napisal Edvard Kocbek za brošuro, s katero sta Boris Pahor in Alojz Rebula želela počastiti njegovo sedemdesetletnico, se Kardelj v polemiko ni vmešal, čeprav ga je pisatelj napadel (Inkret, 2011, 527). Bolj je bil prizadet zaradi očitkov glede »levih odklonov«, nasilja, ki so ga zagrešili partizani v času vojne proti sonarodnjakom in celo soborcem, »odklonov«, o katerih je spregovoril Milovan Đilas v svoji na tujem objavljeni knjigi spominov. V pogovoru z Dedijerjem je leta 1978 kasneje takole pojasnjeval: »Revolucija je revolucija. V revoluciji se dogaja dobesedno tisto, ker je rečeno v Internacionali: '...Kdor je bil nič, bo postal vse...'. Ta zares postane vse in nato svoje preteklo trpljenje, vse to, da so ga tlačili in preganjali in da je gladoval itd. – vse to sedaj izliva in se skuša na nek način maščevati v sovraštvu do vsega, kar ga je nekoč davilo, da s silo kompenzira svoje prejšnje muke. V takih primerih nek delavec ali kmet ne misli na nič drugega. A to ni bistveno, saj je v revoluciji to celo normalno. Kar je bistveno, je, ali se revolucija proti temu bori ali ne. In naša revolucija se je proti temu borila, tako da smo zaradi tega ubijali lastne ljudi.«⁵

Po zmagi in prevzemu oblasti je bilo sodelovanje Tita in Kardelja znova zgledno, čeprav ni mogoče spregledati dejstva, da je slednji na začetku junija 1945 v pogovoru s sovjetskim veleposlanikom Ivanom V. Sadčikovom kritiziral maršala zaradi njegovega govora v Ljubljani 25. maja, v katerem je posredno namigoval tudi na Sovjetsko zvezo, češ da Jugoslavija ne namera postati moneta v igri velikih sil za influenčne sfere. Toda, kot pravi Đilas, Kardelju ni Tito nikoli očital njegovih pikrih besed, nasprotno, do njega je vedno ohranil korekten, če ne celo spoštljiv odnos (Đilas, 1980, 234).⁶ Na isti način se je obnašal tudi Kardelj. Povedno je, da se na maršala nikoli ni obračal s pridevkom »Stari«, kakor so mu rekli najbližji sodelavci, temveč, da ga je vedno naslavljajl s »tovariš Tito«. Dejstvo je, da sta se oba v določenem smislu dopolnjevala, kajti kolikor je bil Tito ekstroverzen in karizmatičen, toliko je bil Kardelj zaprt vase in nekomunikativen, bolj zainteresiran za intelektualno delo kot za praktično politično akcijo. V tem smislu maršalu ni mogel delati sence in te ambicije tudi ni imel. Toda, kot je rekel Đilas: »[B]rez formalnega položaja in celo brez kakega izrecnega dogovora smo smatrali, in tudi Tito je smatral, da je Kardelj njegov namestnik, ko Tita ni bilo v Jugoslaviji.«⁷

V najbolj kritičnem obdobju povojne Jugoslavije, ko so se začeli krhiti odnosi s Stalinom, je Kardelj stal zvesto Titu ob strani. Ni naključje, da je prav njega maršal poslal skupaj z Đilasom in Vladimirjem Bakarićem na usodno srečanje v Kremelj s »hozjajinom« (gospodarjem) 10. februarja 1948 in da ga je po izključitvi KPJ iz Informbiroja imenoval za zunanjega ministra. V tej funkciji je Kardelj opravil delikatno nalogo približevanja Jugoslavije k Zahodu, približevanja, ki je Titovemu režimu dovolilo, da je preživel in se z ameriško pomočjo oborožil za možni napad sovjetskega bloka. Pri tem ne gre spregledati, da sta Tito in Kardelj pravilno ocenjevala možnosti, ki jih ima Jugoslavija, da vztraja v svojem uporju proti Stalinu. Izhajala sta iz prepričanja, da je edina država znotraj sovjetskega bloka, o kateri je mogoče reči, da je neodvisna od Moskve in da se je zaradi tega Stalin v določenem smislu boji: »Vedel je, da smo pripravljeni reagirati na njegove diktate.«⁸

Kakor vemo, pa Kardelj ni bil samo dejaven na področju zunanje politike, temveč je posegel tudi v razpravo o preoblikovanju jugoslovanskega družbenega in gospodarskega sistema. Odločilno je vplival na uveljavljanje samoupravljanja, prepričan, da je treba zavreči stalinistični azijski model družbe in odkriti evropske korenine socializma. »Tovarne delavcem!«, to je bilo geslo proudhonističnega kova, ki so ga razglašali jugoslovanski ideologi. V tem smislu je šel Kardelj zelo daleč, saj ni mogoče spregledati dejstva, da je v bistvu delil Đilasove ideje o globinski preobrazbi partije in se celo poigral z mislijo, da se bo z reformo ustave leta 1953 v Jugoslaviji uveljavila opozicija (Pirjevec, 2011, 388). Prav v zvezi z Đilasovo afero v drugi polovici leta 1953 in na začetku naslednjega leta, ko je bil slednji politično uničen, pa je prišla na dan Kardeljeva značajska poteza, ki je nato pogojevala vso njegovo nadaljnjo kariero. Medtem ko je Črnogorec Đilas šel v svojem radikalizmu do konca, naj stane, kar stane, je Slovenec Kardelj pozorno preračunal, do kam sme iti, da si ne zapravi Titove naklonjenosti. Ko se mu je zdelo, da mu Đilas predlaga oblikovanje nove partije, ki naj bi bila antititovska, se ni pomišljal, na katero stran se mu splača stopiti. Čeprav je bil eden najbolj bolečih trenutkov v njegovem življenju tisti, ko je po Titovi nalogi postal januarja 1954 poglavitni tožnik Đilasa in v bistvu njegov politični eksekutor. To nalogo je briljantno in nadvse vestno opravil.⁹ Do padlega tovariša, ki je bil še do nedavna tudi njegov osebni prijatelj in zaupnik, pa je ohranil vedno spoštljiv odnos. In to kljub temu, da je črnogorski oporečnik povsem prelomil z režimom na oblasti. »Sicer pa je Đilas politični fenomen,« je izjavil še leta 1978.

4 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerjem u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 35.

5 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 28.

6 AS-1979, 252, Tipkopis za IV. zvezek Titove biografije, Sedmo poglavje, 292.

7 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 32.

8 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 3.

9 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 6.

»Zaradi tega ni mogoče reči, da nič ne pomeni in da nima nikakršne vloge, čeprav je ta vloga vse manjša. Ta fenomen bi bilo treba zgodovinsko opredeliti in razjasniti, in če bi ga dobro analizirali, bi bilo koristno. Z druge strani je jasno, da ga bo reakcija še dalje izrabljala za svoje cilje, uperjene proti Jugoslaviji.«¹⁰

Zaradi Kardeljeve zaprtosti vase nimamo dokumentov, ki bi pričali, kaj se je dogajalo v njegovi intimi. Verjetno pa ni le naključje, da se je od trenutka, ko je bil prisiljen politično uničiti Đilasa, Kardelj začel oddaljevati od Tita in da je v naslednjih letih zavzel do njega vedno bolj kritično stališče. Poudariti velja na primer, da je pol leta po Đilasovem padcu obiskal Skandinavijo (kamor bi po začetnih načrtih moral odpotovati Đilas) in da je v Oslu nastopil z govorom, naslovljenim *Socialistična demokracija v jugoslovanski praksi*, ki je bil v marsičem odmev prevratniških idej črnogorskega oporečnika. Zaradi trditve, da socializem ni domena samo sovjetskega tabora in da je v slednjem zaznati elemente državnega kapitalizma, je v Moskvi vzbudil veliko nasprotovanje in nezaupanje, ki se ni poleglo do konca njegovega življenja (Pirjevec, 2011, 384).

Prav Kardeljev kritični, če ne celo sovražni odnos do Sovjetske zveze pa je postal povod za nesoglasje med njim in Titom. Do prvega izrazitejšega razhajanja med njima je prišlo že leta 1955, ko je Tito po potovanju N. S. Hruščova v Beograd začel govoriti o nuji, da pride med Moskvo in Beogradom do poravnave ne samo na državni, temveč tudi na partijski ravni. S prevelikim navdušenjem, s katerim se je maršal začel približevati KPSZ, se Kardelj ni strinjal in je to tudi izrazil med obiskom jugoslovanske delegacije v Moskvi poleti 1956, med katerim je ne samo psihološko, temveč tudi fizično stal ob strani. Dovolj je pogledati na fotografije, ki jih je v tem času objavljala sovjetski tisk. Po pričevanju Aleksandra Rankovića je Tito že ob tej priliki načrtoval »likvidacijo« Kardelja, češ »na vsakem koraku me dezavuirala. Z mano se o ničemer ne dogovarja. Napada Ruse. Vodi svojo politiko do Rusov. Pepca [Kardeljeva žena] pa spletkari proti meni in Jovanki. Skličimo plenum CK. Iz Partije ven on ali jaz« (Ćosić, 2001, 291; Ranković, 2001, 125–128).

Dejstvo pa je, da so se konec leta 1956 zaradi madžarske vstaje njuna stališča znova približala, kakor kaže na primer Titova odločitev oktobra 1957, da pošlje kot svojega predstavnika na velike svečanosti, organizirane v Moskvi ob petdesetletnici revolucije, na čelu jugoslovanske delegacije prav Kardelja (Pirjevec, 2011, 412–413). Naslednje leto je pomenilo za slovenskega politika vrh njegove miselne izkušnje, saj je VII. kongres ZKJ izzvenel v bistvu kot potrditev njegovih idej, kar zadeva notranjo in zunanjo politiko. Ta naj bi slonela na vedno bolj poudarjeni samoupravi in neuvrščenosti med blokoma, v prepričanju, da mora Jugoslavija na

obeh področjih opraviti zgodovinsko nalogo mednarodnih dimenzij. Po Kardeljevem mnenju naj bi v sodobni stvarnosti svetovna vojna ne bila mogoča, saj je jasno, da bi se neizbežno izrodila v atomsko katastrofo planetarnih razsežnosti. Ker se velike sile niso mogle neposredno spopasti med sabo, naj bi zato vodile toliko bolj zagrizen boj za širjenje svojih interesnih krogov na račun držav Tretjega sveta. Tu naj bi ne bilo izključevati tradicionalnih oboroženih spopadov. Takšni politiki – je menil Kardelj – se je bilo treba postaviti po robu: »Zato je danes borba za omejevanje konvencionalnega orožja prav tako važna kot borba za omejevanje nuklearnega orožja.«¹¹

Ugodna gospodarska konjunktura, ki je zaznamovala proti koncu petdesetih let jugoslovanski razvoj, je narekovala misel, da je prišel čas za reforme, ki naj uvedejo v federacijo elemente tržnega gospodarstva. Kot Slovenec je bil Kardelj za omenjene reforme posebno zainteresiran, ker bi to očitno dalo zagona razvoju njegove republike in obenem omililo nacionalna nasprotja, ki so tlela pod pepelom in jih geslo o »bratstvu in enotnosti« ni moglo prikriti. Toda tu se je zapletlo: reforma je bila zares udejanjena, a je takoj pokazala, da jugoslovanska družba ni zrela zanjo. Zaradi katastrofe, ki se je začela nakazovati, je Kardelj postal grešni kozel trenutka, tako da je moral leta 1961 bežati v londonski eksil. Ker si Tito ni mogel privoščiti, če ne zaradi drugega, zaradi mednarodnega javnega mnenja, da bi tam tudi ostal, se je po dvomesečni odsotnosti vrnil v domovino. Tu se je močno angažiral pri oblikovanju nove ustave, sprejete leta 1963, vendar je ostal stalno na preži. Tudi zaradi incidenta, ki ga je doživel dve leti prej na lovu, ko ga je oplazil strel iz puške Jovana Veselinova (Rankovićevega človeka), je bil z ženo Pepco prepričan, da mu strežejo po življenju (Pirjevec, 2011, 450–453).

Od omenjenega incidenta dalje se je razvnel med obema najbližjima Titovima sodelavcema neizprosni boj za nasledstvo, ki je tekel v zakulisju in ne na odprti sceni, a zaradi tega ni bil nič manj dramatičen. Skupaj z Vladimirjem Bakarićem, najbolj vplivnim hrvaškim politikom, je Kardelj – posebno po VIII. kongresu leta 1964 in po ponovnem valu gospodarskih reform – aktivno spletkaril proti Aleksandru Rankoviću z namenom, da ga zruši. Po skrbno pripravljani zaroti, v kateri je sodeloval tudi Ivan Krajačić – Stevo, hrvaški notranji minister in dolgoletni Titov zaupnik, se je julija 1966 to zares posrečilo. Na IV. plenumu CK ZKJ, organiziranem na Brionih 1. junija 1966, je bil Ranković razrešen vseh svojih državnih in političnih funkcij pod obtožbo, da je skušal spremeniti Udbo (tajno policijo) v oblastni organ, ki naj bi nadzoroval vso jugoslovansko družbo, celo samega Tita (Pirjevec, 2011, 492–501). Kardeljeve možnosti, da postane Titov naslednik, so po tem travmatičnem dogodku postale dokaj konkretne, kar mu je na-

10 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 6, 7.

11 AS-1979, 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom, u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, 26.

rekovalo politiko, ki je bila sicer naklonjena reformam, a ne preveč demokratičnim. Kardelj v bistvu ni verjel v Jugoslavijo, saj je večkrat dejal, da je prehodna tvorba in da je Kominterna imela prav, ko jo je hotela razbiti (Bilandžić, 2006, 107). Kljub temu pa se mu ni zdelo primerno, da bi s preveč radikalnimi ukrepi načel ravnovesje, kakršno se je oblikovalo znotraj jugoslovanske družbe, v prepričanju, da bi vsaka prenapla odločitev lahko povzročila poseg Rusov v »obrambo socializma«. Zaradi tega ni nameraval iti v nikakršno avanturo in je na primer proti koncu šestdesetih let odklonil ponudbo Koče Popovića, naj se z njim poveže proti Titu in ga skuša strmoglaviti (Pirjevec, 1995, 279). Slednjega je celo podprl v rušenju hrvaških, srbskih in slovenskih liberalcev med leti 1971 in 1972. Prepričan, da ima Jugoslavija možnost za obstoj samo, če se preoblikuje v konfederacijo in če sprejme njegove ideje o radikalni samoupravi, je svojo utopijo dograjeval do smrti. V tolažbo sebi in drugim je pri tem trdil, da imajo utopije lastnost, da se uresničijo. Toda v to ni več verjel nihče, še najmanj Tito, ki Kardeljeve megalomanske ustave iz leta 1974 ni hotel niti podpisati. Nalogo je prepustil predsedniku sveta narodov v zvezni skupščini Miki Špiljaku (Cenčić, 2001, 13, 23, 175).

Od leta 1939 pa do zadnjega dne svojega življenja je Kardelj napisal pravo biblioteko ideoloških traktatov, deklaracij, resolucij, pravnih aktov in besedil, bil je avtor vseh jugoslovanskih ustav od odloka II. zasedanja Avnoja v Jajcu leta 1943. »Delal je kot črv,« je o njem menil Dušan Bilandžić, »iz Jugoslavije je ustvaril laboratorij stalnih reform, a ni dosegel končnega cilja – transformacije Jugoslavije v zvezno državo po vzorcu Evropske gospodarske skupnosti – in ni uspel ustvariti tega, kar je želel [...], da bo pri nas svoboda po vzoru Hyde Parka« (Bilandžić, 2006, 185). V nenavadnem kontrastu s to ambicijo, da naj bi vsi uživali enakopravnost in glasnost, pa Kardelj ni bil nikoli zmožen ali pripravljen priznati polnoletnosti »samoupravljalcem«, temveč je bil vedno prepričan, da jih je treba v socializem voditi za roko (Udovički, 2008, 49). »Vse življenje sem se boril za svobodo človeka. Toda če zmagovita revolucija ne bo znala kontrolirati razmerja moči družbenih sil v korist socialističnih sil, se lahko zgodi, da se bo svoboda spremenila v nasilje kontrarevolucije.«¹² Ta stavek iz intervjuja, ki ga je Kardelj dal malo pred smrtjo, je značilen za njegovo pojmovanje svobode, ki je taka samo v mejah ideološkega sistema, v katerega je on sam verjel.

Kot je Vladimirju Dedijerju dejal Lado Kozak, eden najstarejših slovenskih komunistov, je bil Kardelj po naravi sicer oprezen človek, ni pa se odlikoval zaradi svoje samokritičnosti (Dedijer, 1984, 272–273). V njegovi naravi sta se združevali dve težnji: didaktični odnos do tistih, ki jih je lahko učil, in ponižnost do tistih, o kate-

rih je vedel, da z njimi tega ne more početi. Deset let po njegovi smrti je Koča Popović zapisal: »Verjel sem v Kardeljevo intelektualno energijo bolj kot v njegovo sicer skromno izobrazbo. Usodno pa je bilo to, da sem se zanašal na njegovo politično integriteto. Sedaj moram na žalost ugotoviti, da sem se zelo uštel: sčasoma sem namreč prišel do sklepa, da je Kardeljeva demokratičnost bolj formalna kot stvarna« (Nenadović, 1989, 170). V drugem kontekstu pa je tudi rekel: »Ni večjega nacionalista in separatista od Kardelja. Pred smrtjo bo napravil jugoslovanskim narodom mnogo zla« (Cenčić, 2001, 100, 152). Najučinkovitejši, a tudi najbolj uničujoči epitaf je za Kardelja napisala Savka Dabčević-Kučar v svojih spominih: »Ta samozvani veliki teoretik neprestanih 'naprednih sprememb' v Jugoslaviji, ki nas niso pripeljale nikamor« (Dabčević-Kučar, 1997, 549). Njeni uničujoči sodbi, ki sta jo pač narekovali boleča osebna izkušnja in zamera, je primerno še dodati ugotovitev, ki jo je izrekel Vladimir Bakarić junija 1981 v pogovoru s sodelavci, kako napisati Titovo biografijo. Hrvaški politik ni hotel biti omalovažujoč ne do Tita ne do Kardelja, vendar ju je nehote združil v istem polomu: »Ta naš sistem je Kardeljev sistem,« je rekel. »A brez Tita ne bi bil mogoč.«¹³

Kot pravi v svojih spominih Niko Kavčič, je bil Kardelj eden izmed redkih, ki je že pred vojno dobro poznal Tita in njegove lastnosti. Ker je vedel, s kom ima opravka, je bil edini izmed vodilnih sodelavcev, ki je na tem položaju preživel do konca (Kavčič, 1996, 250). Tito in Kardelj bi ne mogla biti bolj različna drug od drugega: prvi je bil ekstroverzen, praktičen politik, drugi mislec, ves predan svoji misiji. V načinu življenja in nastopanju je bil Kardelj zadržan, v njem ni bilo nič karizmatičnega, prav malo pa je bilo tudi pripravljenosti, da bi sprejel kritiko ali vsaj debato glede svojih zamisli in vizij. Ljubil je oblast, ne zaradi oblasti, ampak predvsem zato, ker je bil prepričan, da mu bo z njeno pomočjo mogoče uresničiti svojo utopijo. Ker je menil, da to zmore samo on, ni poznal usmiljenja, če mu je kdo stopil na pot. »Kardelj je bil glavni režiser v likvidaciji mnogih ljudi od leta 1945 dalje,« je zaupal Vladimirju Dedijerju eden od njegovih informatorjev. »Stalno je Tita prepričeval, naj se pazi zarote in to ne samo v primeru Hebranga in Žujovića [ki sta stopila na Stalinovo stran leta 1948, op. av.], Blagoje Neškovića, temveč tudi, kar zadeva Svetozara Vukmanovića Tempa, Milentija Popovića, generala Gošnjaka in celo Mijalka Todorovića, ki je prisegal na Kardelja in tako naredil svojo politično kariero, a on mu je zabodel nož v hrbet, kar Todorović nikoli ni mogel pričakovati.«¹³

V ocenjevanju jugoslovanske stvarnosti, na katero je gledal brez čustvenega zanosa, kakršnega je narekovala uradna propaganda, si ni delal utvar: vedel je, da velik

12 AS-1979, 7, Intervju s Kardeljem.

13 NSK-AB, 10, Magnetofonski snimak razgovora Bakarića i Boška Šiljagovića, 4. 6. 1981.

14 AS-1979, 298, Novi prilozii, IV., Štirinajsto poglavje, 80.

del prebivalstva ni zadovoljen s konkretnimi razmerami. A tudi, da obstajajo v danih pogojih za obstoječi družbeni sistem le slabše alternative (PA–B 42, 1343; Repe, 2010, 115). S Titom si je bil Kardelj navzkriž več kot dvajset let, praktično do smrti (Bilandžić, 2006, 206). Ženo Pepco, ki je imela nanj močan vpliv, sta o maršalu nadvse kritično govorila tudi ljudem, s katerimi nista bila v intimnih odnosih, in pri tem opozarjala na njegovo oblastiželjnost (Dabčević-Kučar, 1997, 688, 806, 825). V začetku sedemdesetih let je Kardeljev sin Borut – malo pred samomorom – rekel svojemu sošolcu in prijatelju Jerneju Vilfanu: »Ti ne veš, kako moj oče sovraži Tita!« (Vilfan, 2006). Kljub vsemu pa je bil Kardelj toliko bistroumen, da je znal ceniti stabilnost in relativno blagostanje, ki ju je Tito vsaj začasno uresničil v razbitem južnoslovanskem prostoru. Mlajšima hrvaškima intelektualcema, s katerima se je občasno pogovarjal, je dejal: »Ne zavidam vama za vajino bodočnost. Boljšega življenja od tistega, ki sta ga imela pod Titovim soncem, ne bosta imela« (Bilandžić, 2006, 240).

Tik pred Kardeljevo smrtjo, ko je bilo že povsem jasno, da ne bo živel dolgo, so Titovi sodelavci pripravili za Kardeljev rojstni dan pravi panegirik, ki naj bi ga »tovariš Predsednik« odobril in ga podpisal. Od vsega je slednji odobril in poslal samo sklepni stavek: »Pridružujem se vsem delovnim ljudem naše države, ki visoko cenijo tvoje revolucionarno delo in iskreno žele, da ga še dalje bogatiš s svojo revolucionarno izkušnjo, neutrudnim duhom in ustvarjalno aktivnostjo.«¹⁵

Ko je Kardelj pri 69-ih letih v Ljubljani umrl, je Tito prekinil obisk v Siriji, da bi se udeležil njegovega pogreba. V spominsko knjigo je sicer zapisal vzneseno hvalnico »tovarišu Bevcu«, ki da bo navdihoval še bodoče ro-

dove (Jović, 2009, 68; Poč et al., 1979, 282–285). Toda, kakor piše Lado Ambrožič v biografiji, posvečeni očetu »Novljanu«, znamenitemu partizanskemu poveljniku, ki ga je Kardelj po vojni »odžagal«, se je »predsednik očitno znašel v precepu med tistim, kar mu je narekovala njegova osebnost, njegova nprav, in tistim, kar mu je veleval položaj vodje jugoslovanske partije in države«. Slovo je bilo organizirano v slovenski republiški skupščini. Tito je stopil do mrtvaškega odra, kjer je bila pokojnikova žara, in se osamil v štiriminutni molk. Potem se je oblikoval pogrebni sprevod, na čelu katerega je častnik JLA nosil žaro v bližnjo grobnico narodnih herojev. »Pot je bila kratka, z lahkoto bi jo opravili tudi stari in onemogli ljudje.« Toda Tito, ki je zgledal povsem pri močeh, tega ni storil, temveč je ostal na vratih skupščine, negiben v svojem črnem plašču, v nenavadno podobni drži lastnega kipa iz belega marmorja, ki je stal za njegovim hrbtom v vhodni veži. Takoj nato je zapustil Ljubljano. Slovenci njegovega obnašanja niso opravičili s slabim vremenom, ki je motilo žalno slovesnost, temveč so si ga razlagali kot izraz nepopravljivega razhajanja med njim in Kardeljem (Ambrožič, 2006, 473–474; TNA-FCO, 28/3908, ENU 010/2).

Sodba, ki jo je o »Bevcu« izrekel Tito 28. decembra 1979 na sestanku v Karadjordjevu s člani Predsedstva SFRJ, Predsedništva CK ZKJ in Vojaškega sveta, je bila uničujoča: »Sedaj vam moram odkrito reči, da je z novo Ustavo in Kardeljevimi reformami konec Avnojske Jugoslavije [...] Niti ena Bečeva reforma ni dala rezultatov. Ljubil je spor, vedel je, da v sporu 'tretji dobiva'« (Cenčić, 2001, 62, 174). »Tretji« so bili po Titovem mnenju očitno Slovenci, ki naj bi kovali zase koristi od srbsko-hrvaških zdrah.

TITO AND KARDELJ: FROM "COMRADESHIP" TO ENMITY

Jože PIRJEVEC

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: pirjevec@alice.it

SUMMARY

Tito and Kardelj met in Ljubljana in 1935 when Josip Broz was not yet at the head of the Communist Party of Yugoslavia. Their friendship strengthened in the following two years in Moscow where they both found refuge from the persecution of the Yugoslav gendarmerie. In Moscow they were forced to cope with Stalin's terror, which reached its peak during that very period, but were very lucky, as Kardelj put it, to have escaped with their lives. Despite this terrifying experience that decimated Yugoslav refugees in the Soviet Union, they did not lose their faith in the "hometown of the proletariat" and Marxism although they were aware of Stalin's tyranny. Following a conviction that in Yugoslavia "everything would be different", they continued their cooperation in the activities for the consolidation

15 AJ-838, LF, II-1/78, K 4, Tito – Kardelju, februarja 1979, Beleška o Kardeljevi bolezn. Pogovor 24. 1. 1979 s Sergejem Kraigherom, Popitom in Bogdanom Brecljem.

of the Communist Party in their homeland, in particular after Tito was appointed to the position of Secretary General of the Party. Tito appointed Kardelj a new member of his Politburo and in addition to Milovan Djilas, Aleksandar Ranković, and Ivo Lola Ribar, Kardelj became one of his closest collaborators. After the outbreak of World War II and the beginning of a national liberation movement among Yugoslav nations that emerged following an initiative of the communists, Kardelj loyally stood by Tito's side. This does not mean, however, that they always shared all the same views, in particular those concerning the expansion and role of partisanship in Slovenia. In Kardelj's view, partisanship was a starting point for the consolidation of Slovene national identity that was different from those of other Yugoslav nations. Thus, Kardelj started to lay the foundations for the independence of the Slovene republic within the Yugoslav federation, which marked all of his activities in the following decades. Initially, these did not generate any resentment between them. On the contrary, Kardelj was increasingly often used as the Party's ideologist. Among other tasks, together with other prominent intellectuals he was entrusted with the formation of the vision of post-war Yugoslavia that was later confirmed at the second Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia in 1943. After the victory and taking over of power, their bond strengthened further despite the concomitant beginning of a manifestation of the differences between them. Tito began to emerge as a charismatic personality with a sense for glamour whereas Kardelj maintained the intellectual reservation of a politician and diplomat who views power only as a means for the realization of his ideas. After the partition with Stalin in 1948, Kardelj unhesitatingly gave his support to Tito in his decision to rebel against the Moscow "hozjain". He became one of the main heralds of the new Yugoslav political direction which was trying to find another route into socialism, different from the one enacted by Stalin in the Soviet Union and "people's democracies" of his bloc. He was one of the main initiators of self-management – an economic system that drew upon the ideas of French utopian socialists of the 19th century and the Commune of Paris – and the Non-Alignment Movement, an external policy that defied the division of the world into two opposing blocs and searched for support in former colonial states, in particular India and Egypt. The dynamics of Yugoslav political life in the early 1950s was not devoid of trauma. For instance, reformation zeal took Milovan Djilas too far; he started questioning the monopoly of power held by the Communist Party of Yugoslavia and as a result was removed from the very top of the Party. Kardelj diligently obeyed and did not object to his removal although he mostly shared Djilas' ideas. At that moment, one of Kardelj's significant personality traits emerged: in a political struggle one should rather bend than be broken, to which he remained loyal to until his death. Nevertheless, it was during this period that his split with Tito had its roots. Tito observed Kardelj with suspicion because he viewed him as a possible successor if not a competitor. The content of the conflict, which grew into enmity in the decades to follow, was also ideological and political. Contrary to Tito, Kardelj nurtured a great distrust of the Soviet Union. Also after a "normalization" of relations between Moscow and Belgrade in the mid-1950s, he continued to upgrade his idea of socialism, perceived by the Soviets as despicable "revisionism". According to Kardelj's ideological construction, each working man and each nation should have the autonomy to make decisions about their future and to actively create their society. However, this was only an attractive utopia that was disfigured by the very fact that it did not allow any possibility of contradiction (in the opinion of the author, Kardelj was the last European utopian socialist). For Tito building these intellectual castles in the air was an alien concept yet he did allow Kardelj the possibility of formulation and realization of his ideas, always keeping a vigilant eye on having the reins of power firmly in his hands. At times their relation acquired a very conflictual tone. However, in the mid-1960s it changed into a kind of truce, also characterized by joint conspiring operations against common enemies: first Aleksandar Ranković, and then, at the beginning of the 1970s, Croatian, Serbian, and Slovene liberals. The core of the conflict was Tito's identification with Yugoslavia although he was not certain that it would survive after his death, and Kardelj's view that in the history of the Slovene nation, Yugoslavia was a necessary but only transitional stage.

Key words: Tito, Kardelj, Yugoslavia, socialism, self-management

VIRI IN LITERATURA

Adamič, L. (1981): Orel in korenine. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

AJ-838 – Arhiv Jugoslavije (AJ), fond AJ-838.

AS-1979 – Arhiv Republike Slovenije (AS), Zapuščina Vladimir Dedijer (fond 1979).

Bilandžić, D. (2006): Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945–2005. Zagreb, Prometej.

Ćosić, D. (2001): Piščevi zapisci (1951–1968). Beograd, F. Višnjic.

Dabčević-Kučar, S. (1997): '71, Hrvatski snovi i stvarnost. Vol. II. Zagreb, Interpublic.

Dilas, M. (1980): Tito. Eine kritische Biographie. Wien, Molden.

Kavčič, N. (1996): Pot v osamosvojitve. Ljubljana, samozaložba.

Nenadović, A. (1989): Razgovori s Kočom. Zagreb, Globus.

NSK-AB – Nacionalna i sveučiliška knjižnica, Zagreb (NSK), Arhiv Bakarić (AB).

PA – Politische Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin (PA), fond B 42.

Ranković, A. (2001): Dnevničke zabeleške. Beograd, Jugoslovenska knjiga.

RCHIDNI-495 – Rossijskij Centr Hranjenja i Izučenja Dokumentov Novejšej Istorii, Moskva, fond 495.

TNA-FCO – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Foreign and Commonwealth Office (FCO).

Velebit, V. (2001): Svjedok historije. Zagreb, Razlog.

Vilfan, J. (2006): Jernej Vilfan, r. 1941. Ustno pričevanje.

Ambrožič, L. (2006): Novljanovo stoletje, 1908–2004. Ljubljana, Modrijan.

Cenčić, V. (2001): Titova poslednja ispovijest. Cetinje - Beograd, Grafos - Orfelin.

Dedijer, V. (1980): Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Vol. I. Zagreb, Mladost.

Dedijer, V. (1984): Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Vol. III. Beograd, RAD.

Girenko, J. S. (1991): Stalin – Tito. Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literaturi.

Inkret, A. (2011): In stoletje bo zardelo. Kocbek, življenje in delo. Ljubljana, Modrijan.

Jović, D. (2009): Yugoslavia. A State that Withered Away. West Lafayette (Indiana), Purdue University Press.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pirjevec, J. (2011): Tito in tovariši. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Poč, M. et al. (ur.) (1979): Edvard Kardelj. Skica za monografiju. Zagreb - Ljubljana, Globus - Delo.

Repe, B. (2010): Slovenski »liberalizem« šestdesetih let in vloga Staneta Kavčiča. V: Čepič, Z. (ur.): Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 109–120.

Udovički, D. (2008): Treći juni 1968. Od kritike sveg postoječeg, do uništenja svega postignutog. Novi Sad, Prometej.